

Напомене за беседу о реконструкцији наше филозофије; о етици и о научном раду

Оправдано је што већ толико говоримо о потреби реформе нашег школства, наших универзитета. Због тога онда треба да се подсетимо и оних напора који су већ чињени раније. Најкарактеристичније у том погледу биле су опомене нашег истакнутог научника Јована Цвијића. Његово залагање за јединство, могли би тако да кажемо, етике и научног рада, несумњиво да је суштински основ најбољем успеху самом научном раду; јер само, извели би као закључак из научног рада Јована Цвијића, у синтези лепоте основе интелектуалног истраживања, због чега се бавимо науком, са захтевима етике, могућ је научни рад да буде одговарајуће у служби човека.

Ово питање је веома актуелно, поново, у овим нашим данима. Пре свега због тога што смо потпуно занемарили опомену овог нашег истакнутог научника, да само интелект није довољан за научни рад, јер, како он каже: „...око интелекта има скривених струја осећајног и подсвесног живота“ које су од „толиког значаја за сам рад интелекта“ да је заиста научни рад без неговања ових „струја“ неуспешан или није могућ. Јован Цвијић нас опомиње да треба да водимо рачуна о јединству ових двеју страна човекове природе, његовог разума.

Међутим, ми данас не само да не радимо ништа у програмима нашег васпитања у неговању ових двеју страна човекове личности, већ, свесно или несвесно, чинимо све да

ове две толико важне стране једног и истог питања још више удаљимо једну од друге, а што има своје најозбиљније последице за сам развој научног рада код нас.

Чинимо све, тако изгледа, шта више то уносимо и у своје програме школског система, да овај расцеп буде још потпунији; а то је у ствари расцеп, коначно, између онога што вековима Црква код нас гаји у јединству, и из којег је и произашла наша садашња снага или организованост нашег ума да се и бавимо науком, ма колико то са формалне стране често и не изгледа тако; шта више каткад се указује да Црква и није успела у томе.

Такво једно тврђење, међутим, о неуспеху Цркве, на овом пољу, има свој корен у једном увек присутном расположењу у историји — сталног сукоба интелекта, увек све већег знања, са опет том страном наше природе коју чине „струје осећајног или подсвесног живота“. Периодично овај сукоб је кад јачи, кад слабији. Данас је посебно наглашен у нашем културном поднебљу. Можемо да налазимо и оправдање овој појави. Али, она увек условљиве и нужност рада ка једној конструктивној реконструкцији односа ових двеју страна — тог струјања осећајног и подсвесног живота, на једној страни и интелекта, све већег знања које стичемо на подручју рада нашег интелекта, на другој.

Еволуцију раздвајања и тежњи за реконструкцијом ових двеју страна, ако тако можемо да се изрази-

мо, можемо да пратимо и у нашем поднебљу, нарочито у току два последња века. У нашој историји ничег посебно специфично новог нема у том погледу. Човек је свуда и увек на свој начин у сукобу са собом, са својим веровањима. Али, лако можемо да запазимо, ако се осврнемо на општу историју, да смо до своје коначне реконструкције дошли у оном времену када смо дошли и до једне сасвим добро или читљиво оправдане вере, кроз појаву Цркве, кроз коју коначно, и до могућности стварног рада на самој науци. Али, и после, овај сукоб се увек појављује, са увек и новом потребом за реконструкцијом према ново насталим променама, или увек у промени, материјалних условима живота, уз одговарајуће психолошке промене, које у ствари и условљавају материјалне.

То је један несумњиво међусобан однос, као што је неразделив однос између и нашег интелекта и свега оног што чини целину нашег сензибилитета, тих свесних или несвесних осећајних струјања међу нама. То је и питање онда етике и науке, као и питање колико се можемо ослонити на рад интелекта када су у питању моралне норме, или можемо ли неетичким средствима развијати и усавршавати своје морално поднебље; а колико опет не смемо занемарити ни научни поступак у усавршавању своје средине у којој би било највиших могућности за најсупелијорнији етички развој. У питању је заиста однос нашег све већег или бројнијег знања о многобројним чињеницама према опет оним вековним нашим веровањима кроз која смо усвајали живот вредан живљења, и кроз који смо се залагали за општи морални поредак у свету — да у њему тријумфује слобода.

Дисциплина научног рада несумњиво да има свој велики утицај на човеково владање и понашање; али с друге стране научни рад није резултат као што запажамо, саме науке, због тога онда питање односа етике и науке не одстрањује присуство помоћи ни „научне моралности“ у развоју или разумевању моралних норми, али и „научна моралност“ у крајњем резултату мора да се ослања опет на „чистоћу духа“. То је суштина питања. Трагедија је што данас антиципирамо свој став у односу према оној снази кроз коју се вековима живело, или усвајао живот као вредан живљења, да је превазиђена у развоју етичке ос-

нове нашег друштва. Тај став антиципације све више условљује потребу за „научном моралношћу“ која нас опет води у она типична застрањења интелекта, кроз шта се затим све више и више потискује то што је такође од суштинског значаја за рад на науци, струјања оног осећајног или подсвесног живота око интелекта. Јован Цвијић нас опомиње, као уосталом и низ великих или највећих светских мислилаца, да нас сам интелект увек вара, увек води у отуђења.

Уколико наше друштво све више кроз све веће могућности масовнијег образовања, у смислу усвајања или упознавања за научним резултатима рада и његове примене у свакодневном животу, налази да му не одговарају више стари облици и навике мишљења, утолико се све више поставља и питање колико га ти нови облици, кроз које покушава да негира старе, задовољавају. То није ново питање, вековима се обнавља, јер човек у свом напретку увек на извештајан начин тражи рационалније оправдање за све оно што дефинитивно не може својим рационалним системом да реши, или у њега смести, прибегавајући онда извесним апстракцијама или тако систематизованим облицима мишљења који би га опет, у једном парадоксу истраживања, рационално највише задовољили. Мо смо и данас, кроз све већу нашу могућност образовања, све више у овом парадоксу, јер све се научно не може да објасни, али и све не може да остави необјашњено. Отуда потреба вере, веровања, али и опет потреба да та вера увек буде и што рационалнија.

Најкарактеристичније време у овом погледу било је оно које апостоли Христови описују као „дуга времена“. То је било време највишег успона мисли дохришћанског човека, чији је ум био већ довољно развијен, да осети потребу за рационалнијим образложењем свих својих веровања. Систем филозофије Сократа, Платона и Аристотела, то најлепше илуструје.

На то нам на пример скрећу пажњу, за богослове једна необично интересантна чињеница, они данашњи или савремени филозофи који то исто покушавају — да све оно што је до сада, или до овог нашег времена, било ствар веровања, кроз шта се живело и усвајао живот као вредан живљења, да то на неки начин и што рационалније оправдају, често уз жртвовање низа

облика или „традиција“ кроз које се мислило, али увек са првом намером да се потврди да је неопходност да човек и даље остане са нужним облицима веровања, јер се то опет као чињеница показује као најрационалније стање свести, као најрационалнија потреба.

Најснажнији замах, најрационалнији, у смислу задовољавања ове потребе за „рационалношћу“, или што „логичнијим“ оправдањем нашег веровања, добили смо на пример у покретима филозофије „неоемпиризма“, или прагматизма, са низом њених неколико раздељених праваца, било Бергсонове филозофије, било и даље филозофије хришћанског егзистенцијализма, или опет низа тенденција у савременој филозофији логичког позитивизма. Заједничко им је баш то — оправдање или логичко, рационално, потврђивање потребе или оправдања веровања, као чињенице кроз коју се завршно живот усваја као вредан живљења. Јер, можемо лако да приметимо из историје филозофије, да уколико на изврстан начин старо веровање, облици или догме, за које на неки начин почињемо да мислимо да су „стари“, губе своју привлачну снагу, у које почиње све мање да се верује, да се у тим временима, опет, као реаговање на то, јављају и све интензивнији напори за рационалнијим образложењем или оправдањем тих веровања. Прво се то веровање негира, рационално, скоро напушта, или још више излаже сумњи, а онда коначно или завршно још више брани, оправдава, када се још јаче указује на логичност или нужност веровања — тако да кроз негирање хришћанских догми, увек имамо и ту појаву да се тада, кроз један дубок метафизички парадокс, снажно јављају и појаве још снажнијег захтева за одбраном тих догми. Наравно, те одбране увек имају и изврстан гносеолошки или неортодоксан карактер.

Када нам амерички филозоф Џ. Дјуи указује на Хегела и његов систем филозофије као на такав један покушај измирења традиционалног веровања са ново стеченим знањима, кроз нов један рационалистички систем, нешто што се одиграва, како Дјуи каже, „почетком прошлог века“, ми исто тако лако можемо да приметимо да и целокупан прагматистички систем филозофије, најистакнутијих филозофа нашег времена Чарлса Пирса и Вилема Џемса, коју овај филозоф доводи до

њеног највишег успона, или захтева за „овим прагматистичким начином мишљења“, то исто чини почетком овог века. Кроз историју филозофије то пратимо скоро из века у век, увек једног новог „рационалнијег облика мишљења“, у захтеву или покушају, кад више кад мање ортодоксно, да се одбрани хришћански облик мишљења, односно веровање као неопходност, као нужност, или као потреба, без које није могућ развој живота, или његово усвајање као вредно живљења. На пример, схоластика је такав један покушај, са Томом Аквинским као највишим успоном; затим, када то није задовољило, са ослонцем на већ постигнуте резултате, или већ стечену навiku истраживања, у поднебљу интелектуалне сумње, јављају се и мислиоци „рационалистичког смера“, као Декарт, Лајбниц или Спиноза; као и низ других, других покушаја рационалног оправдања веровања као што су били Џон Лок, или Беркли, или Хјум. Уколико ову развојну линију пратимо у напредак долазимо, на шта нам већ скреће пажњу и сам Дјуи, до оних времена када се у развоју човекове мисли указала нужност негирања „софистичке сумње“, или интелектуализма, за његовим облицима релативизма, агностицизма или нихилизма, нешто што се покушава да савлада кроз систем филозофије који познајемо као Сократов или Платонов или Аристотелов. Нешто што опет није успело и што налази своје реаговање у филозофији стоика — а то је већ и време када се појављује и хришћанство са својом филозофијом, које је и данас са својим учењем увек основа, као учење у које се уколико посумња, изазива и нове облике људске мисли, увек нове рационалне облике анализе или оправдања веровању догме хришћанства. Све у свему увек се онда у овом развоју ради о питању „деконструкције филозофије“. За нас је онда веома занимљиво како један од данашњих најутицијнијих представника прагматистичког начина оправдања вере, као што је Дјуи, оправдава чињеницу неопходности вере и хришћанске догме, мада на свој начин полази од оних позиција и као да се стално креће на њима, који је негирају.

Дјуи полази од тога да „свакодневно стање свести“ обичног човека, остављеног самом себи, више је „створење жеља него интелектуалних студија, испитивања или истраживања“. Али човек престаје да се

„актуализира својим надама, страхом, љубавима или мржњама, тек када се подчини извесној дисциплини, која му пада као страна“, шта више као „вештачка“. Радови, научног или филозофског карактера, писане су од људи који су се „подчинили на једном високом ступњу интелектуалној дисциплини и култури“. Они своје мисли о чињеницама организују више логично, рационално, пре него емоционално или „драмски“. Али остаје као чињеница то да је увек „првобитан живот човека“ више ствар емоције него интелекта, више се руководи осећањима, успоменама, него стварним чињеницама, а „успомене, меморија, нису ствар само сећања на чињенице већ је то ствар асоцијација, наговештаја, „драмске маште“. Дјуи нам тако указује да на једној страни имамо свој свет маште, веровања, емоција, а на другој тек покушаје да се живот разуме интелектуалном дисциплином. На једној поезију и драму а на другој развој науке. У свом почетку филозофија се развија из ове прве потребе, више из веровања. Јер „материјал из којег филозофија произлази безначајан је за науку“. Али, потребан је развој тог материјала да би постао „филозофски материјал“, прво, с обзиром да је човеков емоционални живот у почетку неодређен, или драмски неконсолидован, он треба да то постане, а што и бива кроз веровања, причања, легенде; затим, извесна су „емоционална искуства“ толико честа да су од значаја за „целу групу“, због чега се „социјално уопштавају“ или постају социјално наслеђе. Поезија се систематизује; и онда сама „прича“, казивање, постаје норма која има значај социјалног руководства. Средство је васпитања. На тај начин се веровање утврђује као традиција, централизује се и добија снагу ауторитета преко које се влада. Али „машта“ још није цео човек, потребе његове егзистенције га присиљавају да обраћа пажњу на саме ствари око себе, на искуство тих чињеница, ствари. У питању је сама производња, као и стицање знања око тога. Морнар јесте изложен каприциозности ветра који он не може да контролише, и једним делом он се емоционално односи према тој чињеници, делом маште, наговештаја, али и делом он стиче знање и искуство у савладавању тешкоћа око пловидбе. Његов морални живот, или моралне потребе, везане су за онај први облик,

или прве потребе, за његов емоционални живот. Али, у обраћању пажње или стицању искуства са предметима око себе, у стицању знања, његов се живот и облици мишљења богате, у томе „богатству“ човек онда почиње да осећа и сукоб између ове две стране живота — знања и веровања; на једној су страни традиционална веровања а на другој чињенице знања, о стварима, предметима; између ове две стране долази до сукоба.

Из овог сукоба ми лако онда излачимо закључак о разлогу сукоба, и данас, између науке и религије; јер се увек појачава потреба да са развојем метода у стицању знања и сама веровања, или традиције веровања, које се увек показују као неизвесне или несугурне као основа, ојачају или потврде баш тим „развојем метода рационалног истраживања као шта би се некако очистила стара веровања, и тако учинила поузданијим, сигурнијим.“ Потреба за „реконструкцијом“, или за решењем, овог питања већ се појавила, кроз сукоб који се осетио, још у античким временима, стара античка филозофија је и дело овог сукоба. Појављује се потреба за метафизиком као заменом за „обичај“, за традицију, као гаранција за „више моралне и социјалне вредности“, Тако се онда јавља филозофија са задатком да на више рационалним темељима оправда, не Облик, већ ДУХ усвојених веровања и традиционалних обичаја. Према Дјуиу задатак је филозофије да оправда оно што је човек раније усвојио због његове емоционалне доследности, или задовољења. У том циљу онда филозофија развија свој систем доказивања и логику напора. Али, како се појављују ствари којима се „унутрашње не може да приђе“, принуђени смо на апстраховања или општа доказивања, на апстрактне дефиниције и симболизацију. Неке то веома привлачи филозофији, а неке од ње одбија. На пример, каже Дјуи:

Епископ Валтер је говорио да је принцип вероватноће руководећи принцип живота, али мали је број филозофа који се усуђују да „дозволе“ филозофији да се задовољи ма чим што би „било вероватно... док други, на супрот овом ставу, тврде да због тога што нас наука не може да задовољи у свему онда је филозофија научнија од саме науке, јер нас наука никада не може

да задовољи у питањима коначних или потпуних истина... а неки опет сматрају као Вилем Џемс да је циљ филозофији да ослободи људски ум од предрасуда и да прошири наше појмове о свету... филозофија је визија...

Међутим, примећује Дји, ако би свели филозофију само на хипотезе које нам помажу да бисмо „средили наш ум“ како би био што отворенији пред животом око нас, онда би то значило и само негирање филозофије. Јер, филозофија се не рађа, како мисли овај филозоф, из претпоставки, односно из задатка да нам прикаже или укаже на „егзистенцију трансцендентног, апсолутног или његову унутрашњу реалност, откривајући човеку природу или карактерне особине те крајње или највише реалности“.

У једном погледу овај филозоф ово негира као улогу филозофије, али с друге стране она то може да испуњава само кроз разматрање живота кроз свакодневно искуство, кроз рад или резултате свих наука. Али љубав и мржња не могу да буду ствар природних наука, и због тога филозофија има своје важно место у нашем животу, и поред тога што нам не долази из интелектуалног материјала, већ из социјалног емоционалног материјала; а затим, њен се задатак, као што смо то већ подвукли, како то наглашава овај филозоф, најбоље онда огледа у томе што, у немогућности да превазилази искуство, филозофија се рађа кроз напор људи „да што тачније изрази ствари искуства, којима су најдубље и најемотивније привржени“, а што даље значи да јој је задатак да учини што јаснијим оне идеје које људи гаје, до којих долазе, које усвајају, у вези њихове свакодневне социјалне и моралне борбе, тако да јој је циљ да као „хуман орган“ буде од помоћи човеку у решавању ових сукоба. **Крајњој или апсолутној реалности** филозофија нас не може директно довести, али може, можемо да закључимо из онога што на Дјии каже, кроз осветљавање моралних снага које покрећу човечанство, пошто се у томе састоји њен крајњи задатак, а што такође значи да помаже човеку у „његовим тежњама да достигне једну више орећену и интелигентну срећу“. То је метод учења не директно преко идеја већ кроз искушења и погрешке; то је учење кроз искуство.

Без обзира колико се овде сам Дјиу излагао критици рационалиста, на шта се он сам осврће, на пример, да Разум, да би баш био у могућности да срећује искуство мора да унутрашње има нешто у себи као „принцип везивања“, облике или категорије, појмове, који су нам већ дати и изван искуства; у сваком случају за нас је од важности да нам Дјиу наглашава тај моменат; али наглашава се и у догматици Цркве, да тај наш Разум није у могућности да нас поведе или доведе до Крајње или Апсолутне реалности — та се реалност открива, кроз рад, чије резултате имамо на пољима свих наука, то је никад завршен процес. Иако Дјиу потврђује један догматски став Цркве, мада је лично против макавог догматизма, а посебно догми Цркве. За њега вера у Бога је ствар сазнања, које опет није нешто издвојено — као сазнање, јер Дјиу на томе и инсистира, да никакво сазнање не постоји као посебно сазнање, већ је увек само део процеса, односно унутрашње оно је сам тај процес кроз који се живот одржава и којим је обухваћен. А у погледу прошлости ствар стоји тако да ми само користимо прошла искуства да бисмо конструисали боља и новија у будућности. Зло се појављује у стварима када су оне „непотпуне, делимичне, у оквиру природе искуства.“ Једна ћелија у нашем организму функционише одговарајуће само уколико је у вези са свим осталим ћелијама. У том смислу онда може да се говори, према овом филозофу, и о раду или развоју једног друштва.

Филозофија у сваком случају није и не може да буде нешто као руководство у животу, посебно истиче Дјиу, она не може да одређује циљеве, њена је улога, кроз једну реконструкцију, у мирењу радикализма који одбија искуство прошлости као безвредно и конзерватизма који идеализује „институције као отелотворења вечнога разума“. Једна, међутим, реконструисана филозофија треба да ослободи људе од избора између „осакаћеног или осиромашеног искуства“ и „вештачког и недовољног разума“, управо његових захтева или теорија које поставља; треба, једном речју, да људе добре воље који се деле између ова два става помири, да им омогући кооперацију, а то је кооперација између тих који имају поштовање према прошлости и који је инстинктивно и оних заинтересованих,

како каже Дјуи, за слободнију или срећнију будућност; односно да би искуство прошлости и садашња активност интелигенције могла да сарађује у заједничком циљу рада неопходна је та кооперација; јер друштво мора да постоји због личности, његових грађана, а његови чланови морају од њега и да добијају своје циљеве и начин живота због чега су друштво и његови чланови, као личности, у органском односу једни према другим, при чему друштво захтева службу и послушност својих чланова и у исто време постоји да би им служило. Кроз овај однос постаје „личност“. Има ту неке мистичне кооперације, каже Дјуи. Задатак је „реконструисане филозофије“ да из оне стране, оног првобитног или првог, интуитивног, што се изражава кроз поезију уметност, религију, извуче такође моралне норме, као опште, кроз које ће појединац као личност да се развија или то и постане. Како је пак суштински задатак филозофије да мири то сензибилно и интелект, у том јединству се поезији, уметности и религији мора дати одговарајуће место, као „драгоценим стварима“. Само то је нешто што се не одржава са ослоном“ на прошлост са узалудном жељом да се рестаурира, а што су покрети догађаја у науци, индустрији и политици разорили“. Ти покушаји су узалудни, налази Дјуи, јер су поезија, уметност и религија, као драгоцене ствари, одраз или изданак мисли и жеља које се несвесно сажимају у диспозицији имагнације, као резултат хиљаде и хиљаде дневних епизода и контаката“. Религија и поезија су увек овде, међу нама. У овом закључку Дјуи нам каже да су поезија и религија цвеће живота које избија или се рађа без присиљавања. Према томе не ради се о њиховој рестаурацији. Он нам каже, међутим, да се европска филозофија удаљила или отуђила од ових „социјалних традиција које су консолидовале и отелотвориле плодове наших спонтаних жеља и мисли“; али, њен покушај, филозофије, да се прилагоди сувом, слабом, недовољном научном начину мишљења на супротупорном истрајном топлотом телу веровања, као и имагнације, никада није био завршен; за филозофију је то до данас остао проблем. Из оваког Дјуијевог става још јасније онда сагледамо сав смисао његовог захтева за „реконструкцијом филозофије“, или од коликост је то великог

значаја баш за нас, у нашем садашњем интелектуалном и моралном поднебљу. Јер ова запажања, без обзира, на све примедбе у погледу разумевања ортодоксног хришћанског веровања, универзална су и општа су вредност за све. Посебно, као што видимо, кроз овакво једно разумевање филозофије још више долази до израза сама филозофија хришћанске догматике, у којој се увек оспорава право филозофији да буде, као ствар човековог напора, руководећа „снага“ или одређен облик човековог развоја или рада. Овај нас филозоф само доводи до границе када признаје или указује на то колико је религија „драгоценна ствар“, као и колико није и не може да буде ствар принуде, већ „цвет који цвета“ из саме активности живота.

Колико налазимо да је пригодно овакво једно приступање савременим проблемима најбоље можемо да осетимо ако узмемо у обзир, разматрајући саму нашу ситуацију, или наше и интелектуално и морално поднебље у којем је расцеп између сензибилитета и интелекта добио забрињавајуће размере. Наше делење, наша ситуација када је у питању одвајање оног религиозног, поетско-етичко-историјског, у односу према нагомиланом знању, или тог топлог веровања, на једној страни, и сувог, интелектуалног, научног начина мишљења, на другој, проблем је исто тако како код нас тако и широм поднебља наше савремене културе. То је заиста проблем односа интелекта и скривених струја осећајног и подсвесног живота, о чему нам говори Јован Цвијић.

Напори да се изврши реконструкција „овог расцепа“ и код нас стари су већ два века. Сетимо се, или поново прочитајмо, што нам је рекао наш „први рационалиста Доситеј Обрадовић“. Овај проблем на који указује амерички филозоф Џон Диви утолико ће нам бити очигледнији, као универзални проблем модерног човека.

У почетку овог приказа Дјуијевог напора захтева за реконструкцијом филозофије нешто смо опширније, подстакнути овим филозофом, истакли оне значајније покушаје „реконструкције“ који се јављају као неопходност још од времена велике деобе или шизме у Цркви из 1054. године, све до Хегела, као и што лако примећујемо да је и сам овај подухват овог прагматистичког мислиоца, као што је Дјуиер, на истој тој ли-

нији развоја или напора. На тој је развојној линији код нас и Доститеј, и то баш у времену када пред собом има исти циљ, да поврати значај тој тако драгоцену ствари живота као што је религија или уметност, да измири увећано знање и човеков сензибилитет, интелект и његов скривен несвесни или подсвесни живот. Доситејево дело „Живот и прикљученије“ које је објавио 1783. године велико су наше сведочанство и о овом нашем расцепу, на нашем терену, као и о захтеву саме логике ситуације да се тај расцеп мири, изравња. Видели смо да то неко покушава уз већу приврженост филозофији, а неко уз и њено негирање. Доститеј је рационалиста, али који верује у значај оне стране нашег расположења које има свој израз у религији, у уметности. У једном делу свог „Живота и прикљученија“, којем је симболично дао наслов „почетак мојег путовања“, Доситеј наглашава значај васпитања баш самог сензибилитета, посебно, или на првом месту, када је у питању омладина, или њен однос према путевима сазнања Творца, Бога, учења Христовог. Мада, то нам је већ добро познато, ни сам Доситеј није остао имун према застрашеностима или напорима тадашњег рационализма, свих оних грешења, својствена само интелекту, али ипак од највећег је значаја баш Доситејево указивање како је пут коначним сазнањима, кроз сазнање Творца, Бога Оца, један еволутиван пут. „Малала срца“ треба да пођу у „чуствовању“ света преко оних најмањих ствари, од „листка дрвета, од травнице, од цветка, од мравца, од мушице“ и временом онда ка „сунцу и к звездама“, и коначно, каже нам Доситеј, „ка Највишем, Творцу свега... Оцу небеском“. Доситеј је знао да се, као што видимо, интелигенција стиче, и да у крајњем њеном развоју мора да се постави питање сазнања Творца. Оца небеског.

Из аутобиографије Доситеја Обрадовића запажамо једну сасвим природну борбу, веома искрену, у решавању ових питања. Тако да и он, свесно или несвесно, поставља ово питање о реконструкцији филозофије, или како је могућ развој, или све веће и све шире обухватање живота, или све веће стицање знања, али и да се не напусти све искуство кроз које се живот вовајао као радост у свим временима наше историје, и пре него се почело са експериментима са парном машином. Јер питање „чистоће духа“ ипак остаје

ван домета самог интелекта, већ је то домет и свега оног што око њега заиста „струји“; Доситеј је то добро нагласио кроз своје осврте на улогу љубави, и како се она гаји, на супрот свему што јој се супроставља.

„Филозофски материјал“ и нашег рационалисте није само ствар Разума; Он нам наглашава потребу за „чуствовањем“ живота, за његовим емотивним доживљајем, као моралне вредности; а тада осећамо да код овог нашег „рационалисте“ „струји“ нешто далеко дубље од само „совјета здравог разума“; нешто што нам је потребно, чему се тешко самим интелектом прилази, али се отелотворава кроз саму непосредну активност — сасвим несвесно. У оквиру те „активност“ видимо како и наш рационалиста указује на пут ка Творцу, ка Оцу небеском. Несумњиво да његови „совјети здравог разума“ укључују и оно што би Дјуи назвао „цветом наше активности“ — религију и поезију, а што није само ствар разума, како се он уобичајено разуме само као интелект.

Несумњиво да је живот Доситејев једна за нас симболична „аутобиографија“ реконструкције, један континуитет, једна и иста активност, и од момента када је напустио кућу свог „тетка“, као и манастир Хопово, све је то била једна целина. У питању су само речи, или како се разуме појам „здравог разума“ који он употребљава. Иза њега је несумњиво оно високо колективно, подсвесно, просветитељско, које се гаји већ вековима у његовом народу. Међутим, реч је само о промененим условима или развоју, о потреби „реконструкције“, а што је он осетио и што је следовао. То је чинио према потреби и околностима, како је најбоље умео, и колико и како је био лично диспозиционо расположен за то.

Није нам овде задатак да вршимо анализу Доситејевог рационализма као и колико се тачно разуме његов напор, као и колико његов однос према вери, или односу вере и разума, задатак нам је само да подвучемо колико се већ одмах, са првим знацима нашег делења или супростављања, већ на основу првих нешто више „стечених знања“, самој вери, према догматици Цркве, да се појављује тада, или одмах, и сама потреба за реконструкцијом „филозофије“ и њене улоге у нашем друштву. Доситеј нам сведочи о томе. У томе је његов највећи значај, јер видимо да јој даје такво место, како се све више данас наглашава

њена улога — то је практична наука, не да нам даје нормe како треба да се владамо и понашамо, већ само како да боље разумемо своје односе, све оно што долази из активности на нашем путу ка највишем.

Реконструкција нашег развоја, према Доситеју, видимо да се креће кроз усвајање науке, али и кроз даље, још дубље, разумевање, потребе за веровањем; за присуством у нашем сазнању света сазнање самог његовог Творца. Доситеј често наводи цитате из Јеванђеља. Тако да стално пратимо његов напор усклађивања или мирeња оног што је стално струјање осећајног или подсвесног око интелекта и самог интелекта; „чувствовања“ и „хладне научности“. То се све лепо види из саме његове аутобиографије, а што је и нека врста симболичног приказа новог времена које наступа за развој његовог народа. Он је „модеран човек“, **једињење свих елемената** који се ове више наглашавају као „новина“, али основа тог „једињења“ јесте за нашег филозофа оно веровање које је нашло свој изврсан уметнички израз на зидовима његовог манастира, само тада „још неочишћеног“, нешто оштећеног, било временом или људским неразумевашем. У свим својим потледима ни сам Доситеј неће бити слободан од „неразумеваша“ низа појава Али, оно што он предузима израз је једне активности која није била само ствар „интелекта“, већ несумњиво и толико много света оног што је „струјало око његовог интелекта“. Тако да је његово дело „Живот и прикљученија“ један процес ничег другог до реконструкције, или потребе за реконструкцијом, читаваог једног друштва. Све противуречности његовог живота су антиципација низа противуречности самог „новог друштва“ његовог народа. Јер са његовим животом почињу наша два века противуречног „успона“ и „пада“; нешто што он антиципира, и тражи измирење.

Доситеј обилази територије и градове где је Црква формирала своје учење, али и територије и градове, где је дошло до највишег израза деоба између вере или догмата Цркве и новог „нагомиланог знања“. Са искуством Доситеја Обрадовића ми тако улазимо у наш **нов век** ове подељености. Уколико она постаје све јача уколико се и захтев за „реконструкцијом повећава“, мада „расцеп“ као да је све

више наглашенији, а што опет наглашава и јачи захтев за измирењем са оним што покушавамо да оставимо, због наводно бржег развоја.

Овај напор Доситеја Обрадовића, као што добро знамо, такође, одмах прати напор и још једног нашег свештеника Лукијана Мушицког, који такође осећа сву актуелност овог нашег новог проблема — измирења нашег осећајног и подсвесног живота са оним што нам долази као ново — „очева старих обичаја“ са новим знањем које морамо стицати, уз опомену да је „старо без основа зла новост“, како се он обраћа нашој омладини тога времена у својој нама већ толико драгој и данас поеми „Глас харфе Шишативачке“; уз наглашавање, или опомену, исто тако, да „Премудрост вечна управља вселеном“ уз „силну љубав к тварима диханија“. Континуитет оваквих захтева ми можемо да пратимо кроз целокупну нашу књижевност, или писану реч, од првих дана наше писмености, стално из деценије у деценију, из века у век. Као што видимо и у најновијем времену исто тако, уз још одређеније захтеве, уз наглашеније. Одмах после Лукијана Мушицког — ово питање се стално даље обнавља; увек је за нас питање будућности. То је једна непрекинута линија увек потребне реконструкције. „очева старих обичаја“ са све већим и увек новим знањем које нагомилavamo. Захтеве за овом „реконструкцијом“ увек можемо да пратимо, веома карактеристичне, нарочито у размаку од по неколико деценија.

На овој линији напора измирења „старог и новог“, веровања и нових знања, осврт Јакова Игњатовића из средине прошлог века опет је веома карактеристичан. Док је код Доситеја нагласак ипак на „филозофији“ која као да би нас могла доста, и ако никад потпуно, да задовољи у питањима коначних истина, као и у ослобођењу од наших недостатака, са поверењем у „разум“, са поверењем да нам је могуће рационалније оправдање наших веровања, дотле нас књижевник Јаков Игњатовић нешто наплатије позива да у духу наших нових потреба одређеније обратимо пажњу на искуство прошлости, или оним нашим веровањима као и етици која већ има ауторитет „као наслеђе прошлости“. У оном свом познатом „Погледу на књижевство“, као што знамо, Јаков Игњатовић истиче ко-

лико је потребно да постигнемо да се „садашњост са прошлошћу помири“, са наглашавањем да „историја уваженије заслужује, јер је новој за прелазак служила, ... треба сваком своје да се да“. Тако да потпуно у том прагматистичком искуству наших данашњих распо- ложења и увиђања и Игњатовић већ антиципира то искуство, јер увиђа сав значај и тог емоционал- ног нашег искуства, социјалног, као и уопштеног у нашим народним при- чама, легендама, песми, веровањи- ма, које је постало наше социјално наслеђе и руководство, централи- зовано са одговарајућим ауторите- том. Игњатовић антиципира наше богато савремено искуство у том погледу и тражи да наша народна поезија буде нека врста критерију- ма „за преглед чистоте нашег духа“, а што значи да нам буде нека врста перме, или како он сам каже, наше „ново буђење, нов правац, ... да би нов народни Дух своје право место задобио...“. Исто тако и у односу на филозофију Игњато- вић има сасвим савремено гледиште да она није тај фактор који треба да нас „води“, јер она као „шпеку- лација“ долази тек после, после на- предовања у низу других, активно- сти, или како такође Игњатовић каже: „Најпре у прочим струкама мора се напредовати“, уз „истражи- вања изворних начела старог срп- ског права и правде“. У овом ставу већ осећамо да нам се указује по- треба филозофије, као и филозофи- је права, у њеном задатку „... да нашу прошлост у чисто доведемо... да знамо какви смо стварно били а не како нас други молују“, а што значи и разматрање и свега оног што смо остварили кроз свој емо- тивни однос према животу.

Оваква разматрања и овакви ста- вови се све више наглашавају у нашој културној историји, и све су наглашенији уколико је расцеп из- међу оног што и Игњатовић својим сензибилитетом осећа да нам је по- требно као критеријум за „чистоту духа“, са ослоном на „изворна на- чела старог српског права и правде“ и све већег и развијенијег знања, науке, на коју се ни наш писац, као што видимо, не ослања, као на једи- ни основ унапређења живота, јер верује у нешто „научније од саме науке“, која нас не може да задово- љи. Овај његов непосредни захтев видимо да се манифестује у ствари као напор истраживања да се из наших већ срећених веровања, уоп-

штених емотивних односа према жи- воту изражених и у народној умет- ности, причи, песми, нешто што је постало наше опште, извучу норму као критеријум „чистоте нашег ду- ха“, јер то је наше искуство, и у том погледу се не можемо ослања- ти на „римске оде“, како нам то овај наш ванредни човек каже, али у чему онда и видимо само рабање наше филозофије, јер та активност је већ и „филозофија“; са напоме- ном овог нашег писца: „Овакво осветљена прошлост и будућности је на ползу“.

Ова потреба и захтев за „помире- њем садашњости са прошлошћу“, који тако одлучно захтева Игњато- вић, стално се обнавља, даље. Нај- карактеристичнији пример, опет, био би исти захтев књижевника Лазе Лазаревића, који се посебно нагла- шава као потреба крајем прошлог века, када и расцеп између тог емо- тивног, сензибилитета, којег само рад на природним наукама не може да одговарајуће негује, и самог све већег сазнања о чињеницама рада природе, механици рада и развоја живота, постаје све већи, и онда са све већом потребом за измирењем. Питање измирења садашњице са прошлошћу, у којој смо већ среди- ли своја веровања у погледу крај- њих питања живота о његове вред- сти — ствар је несумњиво оне суштинске одлике човека, јер у да- леко већем сиромаштву, он је та ос- новна веровања утврдио. Прво је то решење донето, па нам је научни рад почео све више благодетно да умножава и ојачава, све масовније, средства за производњу. У својој приповедци „Школска икона“ као што се те слике добро сећамо, овај сукоб је веома драматично изра- жен. Сетимо се сусрета „новог учи- теља“ са народом и свештеником, и учитељевог трика, када свештеник мисли да му прилази да га поздра- ви, а он узима шибицу да запали цигарету, уз коментар присутног на- рода уз сумњу да ли је све логички у реду у глави овог „новог“ што до- лази уз сву његову ученост. Наши књижевници и Игњатовић и Лазаре- вић, које само наводимо, као најка- рактеристичније примере искрено- сти сагледања нашег положаја, живели су такође и у другим интелектуалним поднебљима, других на- рода, где се исто тако слична драма расцепа већ увелико одигравала. Ла- заревић није био, као што то добро знамо, много одушевљен Немачком у којој је учио. Негде у дубини тог

незадовољства можемо да претпоставимо да лежи и дух овог расцепа који је све био јачи и у Немачкој. Хегелова реконструкција није успела, Лазаревић као да већ тачно зна о колико ће то да има трагичних последица; јер знање је постојало све веће, али оно друго, оно што је важније када је упитању, како наш Игњатовић каже, „чистота духа“, то не добија овој равноправни део у целини развоја. Као што знамо — до трагедије је и дошло. То је искуство свих нас, или нашег времена. Наш књижевник Лазаревић само антиципира то на свој начин, како са незадовољством стања у једној европској земљи тако и у својој.

То је већ питање односа научног рада и етике. Не у оном ужем смислу савлађивања оног грађанског грубог индивидуализма, који се такође „научно“, кроз једну аутоматизовану етику или принуду, сасвим оправдано и сасвим успешно може да савлада, али и то као „научна чињеница“ није она чињеница искуства као услова слободе и развоја на коју указује, на пример, филозоф Дјуи, јер се кроз науку не решавају они односи који су само и једино ствар сензибилитета или емоција, а не само интелекта; или, што су више ствар религије, уметности, поезије, подручја које овај познати филозоф савременог света описује као „драгоцене“.

Нико можда ову линију нашег развоја, уз осећање потребе за реконструкцијом односа старог и новог, боље не изражава од нашег познатог научног радника из најновијег времена Јована Цвијића. Он то сагледа као морални проблем. То нам је добро познато. Овај наш уважени научник то је истакао у оним својим познатим „говорима и чланцима“ објављених у првим деценијама овог нашег века. Сасвим у духу ове наше већ традиције разматрања односа старог и новог, о потреби рада и учења, стицања знања, али уз сагласност или измирење са оним нашим осећајним и подсвесним животом, што је несумњиво везано за „старе обичаје наших очева“, уз искуство да је „стара без основа зла новост“. Јер у нашем научној раду, каже нам Јован Цвијић, када разматра проблеме нашег универзитета и формирање наших нових научних кадрова, сасвим у духу савремене филозофије искуства, примећује, или, такође, опомиње нашу омладину, да само:

Интелект није довољан за изналажење и решавање научних проблема, нарочито за изналажење. Око интелекта има скривених струја осећајног и подсвесног живота, које су од великог утицаја на интелект... има коштунјавих питања која се одупиру решавању; затим има страних утврђених мњења, за која се осећа да нису тачна, али се не могу да нађу нова решења... јер, човек је дух изложен погрешкама, које су везане не само за личне особине и за нарочите прилике њихова живота, већ и за особине групе или народа коме припада. (О научној раду и о нашем Универзитету).

Од колике је важности ово запажање можемо да лако закључимо из саме аналитике реконструкције филозофије која се предлаже и у ствари изводи широм света. Посебно, када нам наш научни радник подвлачи, из свог сопственог искуства, значај тих „скривених струјања осећајног и подсвесног живота“, јер интелект није довољан, како нам каже, „за решавање научних проблема“, онда сасвим очигледно видимо колико нам је потребно да извршимо нашу реконструкцију филозофије што пре, заиста, јер смо довели у питање изворе, вековне изворе, тих „скривених струјања нашег осећајног и подсвесног живота“, а без тога опет и опет, као што нам то толико напомиње научни радник као што је Јован Цвијић, није могућ један перспективан Универзитет; јер само име „универзитет“ указује на универзалност научног рада, а то значи да смо обавезни и да примамо резултате научног рада других, од чега зависи и производња средстава за производњу, али и да дајемо своје прилоге. Можемо то, али нас наш научни радник опомиње под каквим условима. Јер основни принципи научног рада, преко којег смо дошли до савремених средстава за производњу, резултат су рада генерације научника Јована Цвијића широм света као и оних које им предходе. Али садашњи Универзитет има обавезе пред будућношћу, као и што су ту одговорност гајили и они пре нас. Говор Јована Цвијића 1907. године „О националном раду“ садржи у себи такве моралне сугестије које су већ класичне и треба их имати на уму, посебно сада када већ толико осећамо и потребу, или када је већ

очигледно колико је и код нас време сазрело да се снај сусрет између нашег свештеника и учитеља, који нам описује Лаза Лазаревић поправи или реконструише. Наш садашњи развој онда добиће заиста ону основу која је већ и наше вековно искуство да ниједна новина онда неће бити зла; на шта нас опет опомиње Лукијан Мушицки.

Када данас указујемо на актуелност или сву зрелост времена за реконструкцијом наше филозофије ми у ствари то чинимо само као одговор на напор захтева који већ два века толико јасно одзвања у нашој културној историји а учињен од нашег свештеника Доситеја Обрадовића — да у свом еволутивном развоју сазнања треба да пођемо од мрава, од цвета, па даље ка звездама, и сунцу, и коначно, у еволутивном сазнању свега, ка „оцу небеском“; или да још више појачамо захтев Јакова Игњатовића о неопходности да се и код нас „садашњост са прошлошћу помири“, како се он то већ изразио у том свом „Погледу на наше књижевство“.

Са највећим научним интересовањем ми можемо да пратимо логику развоја ових наших културних радника из ближе и даље прошлости, без којих не можемо да замислимо своју савремену културу у развоју за последња два века, како се толико доследно заиста тај њихов захтев и рад, са математичком тачношћу, слаже са богатим искуством из једног другог поднебља развоја, што указује на исту основу, на исте потребе једне и исте људске природе широм света. Развој је бржи уколико то јасније сагледамо и то практично примењујемо. То је већ толико очигледно да се може опазити и само интелектом, који иначе као што смо то већ запазили није довољан за скривеније ствари; али, ово питање је већ толико очигледно да се и самим интелектом може да запази. Наши научни радници, које смо навели, њихово запажање или њихово искуство, само су пример, међу низом других, као најкарактеристичнији. У исто време важно је за наше искуство и то да су они однеговани у поднебљу наше Цркве, и да је њихов облик или начин мишљења Њено дело.

То је опет важно да истакнемо и због тога што се из тога види како се наша Црква не може да идентификује са тим добом нашег развоја од два прошла века који се и уобичајено и називају векови рабања нашег „грађанског друштва“.

Несавршеност тог нашег „грађанског друштва“ део су оне несавршености на које нас опомиње наш научник Јован Цвијић, такође; део су чињенице да је то људско да се греша, али да човек има и могућност да поправља своје погрешке. И захтев Доситеја Обрадовића, и Лукијана Мушицког, и Јакова Игњатовића, и Лазе Лазаревића, и Јована Цвијића, уз стотине других наших културних радника, захтев је који се рађао у поднебљу рада Цркве и нашег напора да поправимо све оно што је људска несавршеност уносила у наше културно, политичко или морално поднебље. Задатак је Црква да негује људе, да их развија, а према природи Њеног рада она не може да врши социјалне реформе, или реконструкције, или организује револуције. Али, наш данашњи успех у раду, у коришћењу средстава за производњу, дело је Њеног гајења људи, Њеног организовања нашег ума. Она за то не тражи признање, нити „одликовања“, јер је Она увек изнад свега што је људско, и поред тога што је ту да служи људима.

Ове напомене које смо учинили више су опомена да успех који смо постигли, који следујемо, ствар је, свесно или несвесно, испуњења захтева ових наших великих културних радника; они су израз наше самокритике, или наше самоспособности самокориговања. Успели смо у много чему, али морамо ићи до краја, јер још није све готово. Визија Доситеја Обрадовића нашег развоја од мрава, или цвета, до звезда и сунца, далеко је шира или обухватнија него наши најдугорочнији планови; опомена Лукијана Мушицког о вођењу рачуна о ОСНОВИ да не би ново било и зло, опомена је да зло никада није потпуно изоловано од нашег рада и развоја; опомена Јакова Игњатовића да је нужно да се „садашњост са прошлошћу помири“ услов је опстанка, нашег менталног здравља, јер је овај наш књижевник са том опоменом антиципирао сву савремену нову психологију и сву толико хваљену психоанализу; измицење учитеља са свештеником и народом ствар је једног моралног става и израз нужне захвалности свештенику и народу што је вековима развијао и гајио токове „скривених струјања нашег осећајног и подсвесног живота“ без којих се наш интелект се не може бавити науком, како нам то напомиње наш научник Јо-

ван Цвијић, а без тог опет не бисмо ни могли да стварамо нити умножавамо средства за производњу — која су и основ наше садашње револуције у толико племенитом замишљеном плану нашег успелијет успона према „бољем животу“; који, да би то заиста био, опет, видимо, да мора бити у јединству на које нам указује отац нашег реализма Јаков Игњатовић.

Савремен захтев у светској филозофији „за рационалним образложењем својих веровања“, када га применимо на наше услове сасвим сигурно запажамо да заиста „раба“ и филозофију која нема претензију да буде „руководилац“ живота, већ само да указује на чињенице живота. Јер да тај живот, да би био **пун**, да има могућност довршења, да је успон или еволуција, није довољно ако је само отелотворење нашег интелектуалног рада; филозофија нам указује, у оквиру те саме наше активности, да се пуноћа живота састоји из актуализације и наших нада, наших веровања, наше љубави, као и страха у сукобу са мржњом која се такође обавија, увек, око живота, а што све и условљује карактер или стања наше свести, наша емоционална искуства, нашу имажинацију. У питању су морална питања, игре око њих, као и истраживања у стицању знања. Знање, као што знамо, само може да поопштри морална питања, и да их учини још актуелнијим. Због чега наш научни рад није залага пуноће живота, као што смо видели да ни сам интелект није довољан за научни рад.

Све ово што смо ове рекли нисмо рекли у циљу да поставимо „једну хипотезу“ у погледу „сређивања нашег живота“. У том погледу, опомиње нас филозоф Диви, негирали бисмо и саму филозофију, већ да потврдимо да ово што смо рекли избија из самог живота, из саме чињенице да се тражи једно измирење које се увек појављује раду, у процесима развоја. За то измирење, примећује се такође, потребан је ипак један виши симболичан план. Али, то је изван интелекта, и ствар је учења Цркве. Њено учење је и развило ове наше културне раднике да могу да запажају све оно што нам је потребно ради успелије наше самокритике и самокориговања.

То је поднебље јединства етике и научног рада, не само у смислу оног нашег „грађанског“ разумевања „морала“, или „грубог индивидуализма“, са чим се „успешно“ можемо, бар са формалне стране, да изборимо „научном моралношћу“, већ у смислу достизања оних дубина у којим се формира „чистоћа духа“ која коначно остаје и мора да остане мерило и за норме „научне етике“. А то је питање измирења оних „скривених струја осећајног и подсвесног живота“ са интелектом, или све већим нашим развојем све богатијег знања, сложенији је посао; то је једна темељнија реконструкција односа научног рада и етике, или подстрека да се њим бавимо, због чега? Успех лежи у дубинама чистоће духа, на шта нас већ опомињу они наши културни радници који су заиста дубоко зацртали план нашег културног развоја уз опомену потребе сталног вођења рачуна „измирења“, кроз реконструкцију, са прошлошћу. **СУШТИНСКИ ТО ЈЕ ОПЕТ ПИТАЊЕ ОДНОСА ЕТИКЕ И НАУЧНОГ РАДА**, или неговања оног осећајног или подсвесног што струји око нашег интелекта.

Ми толико много прослављамо име Доситеја Обрадовића, али врло мало се осврћемо на његову мисао „совјета здравог разума“ који нас упућује на Творца, Оца небеског, као коначног извора и разума и добра, или бољег живота; или потврђујемо у нашим школским уџбеницима да је Јаша Игњатовић био „наш први реалиста“, али занемарујемо његов „реализам“ када је у питању однос према ономе кроз шта смо дошли до „новог“; или, међу свим добрим својим жељама за што снажнију међународну сарадњу на економском или културном пољу на неки начин не дозвољавамо да наша омладина слободно гаји кроз своје садашње научно образовање и савет „Гласа харфе Шишатовачке“ „... да Премудрост

вечна управља вселеном“ уз „силну љубав к стварима диханија“, као и уз све наше напоре у чувању наших старих споменика — а још и овај савет епископа Лукијана Мушицког: „... старо без основа зла је новост“, а све ово морамо узети у обзир у планирању реформе нашег школства, уз саглашавање свог националног искуства са искуством савремених истакнутих филозофија, чија је филозофија и метафизички израз и основ економског развоја њихових земаља, да је „релитија“ и „цвет“, или „драгоцена ствар“, једног друштва; што нас опомиње, заи-

ста, на неопходност „реконструкције односа учитеља према свештенику и народу“, опет у вези са „приповетком Лазе Лазаревића“ у којој нам говори о „спашавању школске иконе из пожара“; морамо да се опоменемо онда, коначно, да то заиста није научни став ако затим кажемо да је дело Јована Цвијића „националистичко“, или израз „великосрпства“. У питању је етика и наука.

У питању је наш успон ка једном вишем духовном плану, универзалнијем, а видимо да то можемо извести кроз реконструкцију филозофије на нашем националном плану.